

F. Gerzon, *Nederland, een volk van struikrovers? De herinvoering van de Nederlandse octrooiwet (1869-1912)* (Den Haag: Orde van Octrooigemachtigden, 1986, xii + 154 blz., f35,-, ISBN 90 9001348 2).

Van staatswege aan uitvinders verleende tijdelijke rechtsbescherming op door hen gedane uitvindingen is een fenomeen dat van de late middeleeuwen schijnt te dateren. Een van de eerste octrooiën op dit gebied verleenden de Staten-Generaal van de opstandige 'Republiek' al in 1584, aan Simon Stevin. Daarna zijn er vele gevolgd, verzameld in *Octrooiën voor uitvindingen in de Nederlanden uit de 16e - 18e eeuw* in 1940 gepubliceerd door ing. G. Doorman, lid van de Octrooiraad (101). Het Koninkrijk vatte de praktijk samen in de wet van 25 januari 1817 (Stb. 6) onder de aardige titel 'verleenen van uitsluitende regten op uitvindingen en verbeteringen van voorwerpen van kunst- en volksvlijt'. In de jaren zestig waren industriële monopolies niet geliefd bij toonaangevende liberale politici en theoretici. In 1869 werd de toch al zuinige wet van 1817, waarvan de werking door een arrest van de Hoge Raad uit 1846 sterk beperkt was, afgeschaft. Nederland kwam daarmee, als enige, in een comfortabele positie: fabrikanten konden hier nieuwe bedrijven stichten en lustig andermans produkten en vindingen namaken. In hoeverre deze situatie, die door Gerzon wordt gesignaleerd, inderdaad mede een stimulans is geweest om onze achtergebleven industrie op niveau te brengen, verdient nader onderzoek.

In dit boekje, dat werd uitgegeven ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Orde van Octrooigemachtigden — in 1912 opgericht als Vereeniging van Nederlandsche Octrooigemachtigden — wijdt Gerzon de meeste aandacht aan de periode waarin Nederland geen octrooiwet bezat. Omstreeks 1878 komt een beweging op gang die het belang van een octrooiwet gaat propageren (de Vereeniging van Voorstanders eener Nederlandsche Octrooiwet). In 1883 krijgt men internationale steun, als Nederland toetreedt tot het Verdrag van Parijs ter bescherming van industriële eigendom. Buitenlandse druk baatte overigens nog niet veel. Zelfs niet de negatieve kwalificatie die een buitenlands (?) diplomaat een Nederlands conferentie-afgevaardigde toefluisterde 'Gij zijt een volk van struikrovers' (56). Argumenten pro en contra het verschijnsel octrooi laat de auteur de revue passeren (10-29). Pas in het begin van de jaren negentig keert het tij. Minister Lely kwam met een, nogal bekritiseerde, ontwerp-octrooiwet die echter, naar Gerzon meent, door de val van het ministerie Tak van Poortvliet in 1894 strandde. Men vraagt zich af of de problemen toch niet dieper zaten. Immers, pas een tweede particulier wetsontwerp, van de genoemde Vereeniging van Voorstanders, uit 1900 kreeg in breder kring bijval. Opnieuw ging de regering aan de slag: minister De Marez Oyens stelde in 1901 een nieuwe voorbereidingscommissie in. Maar de weg bleek wel erg lang: indiening bij de Tweede Kamer in 1905, voorlopig verslag in 1908. Na toezending van de memorie van antwoord, in mei 1910, door minister Talma was het pleit beslecht: de wet werd van kracht op 7 november 1910 (Stb. 313). De invoering was op 1912 gesteld. In de tussentijd zou een octrooiraad in oprichting zich voorbereiden op zijn taak, het toetsen der aanvragen. In de bijlagen heeft de auteur enkele belangrijke wets(ontwerp)teksten opgenomen.

A. H. Huussen jr.

P. Kooij, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een*

regionaal centrum (Dissertatie Groningen 1986; Groningen: Rijksuniversiteit, Drukkerij Regenboog, 1986, xii + 386 blz.).

De betekenis van dit aan de Rijksuniversiteit Groningen verdedigde proefschrift (promotor: H. Baudet) is drieledig: 1) het duidt de plaats van de stad aan in het proces van verstedelijking dat zich in Nederland tussen 1870 en 1914 voltrekt; 2) het behandelt ontstaan en ontwikkeling van die verstedelijking in Groningen met dien verstande dat het de centrale functies van de stad in de geografische ruimte van de provincie in kaart brengt en analyseert; 3) het presenteert het onderzoek: de transformatie van een omwalde marktplaats in een handels- en industriestad van nationale allure, door middel van een systematische steekproef met aselekt begin om de tien jaar uit het Groningse bevolkingsregister.

Kooij schuwt overigens de beschrijving niet: zijn boek telt inclusief voorwoord, notenapparaat, bijlagen, samenvatting, register, lijst van geraadpleegde literatuur (die van de bronnen ontbreekt) bijna 400 bladzijden, maar het overgrote deel van de in de tekst geplaatste tabellen en het daarop berustende commentaar zijn gebaseerd op gegevens verkregen uit deze steekproeftechniek. De wijze waarop hij de steekproef genomen en bewerkt heeft wordt door hem in een bijlage uitvoerig verantwoord. Dat moet ook wel, omdat deze kwantitatief-analytische benadering het draagvlak vormt van de reconstructie van de beroeps- en sociale structuur en van de migratiebewegingen in Groningen. Een tijd- en energieverslindende methode. Hij verhaalt zelf hoe hij daarmee in 1976 is begonnen, met welke moeilijkheden hij te kampen heeft gehad en slaakt in het 'Voorwoord' de verzuchting dat de steekproef een beproeving voor hem is geweest bij het 'nemen van beslissingen waarvan de reikwijdte a priori niet helemaal valt te overzien' (iii).

Onmiddellijk dient de vraag zich aan of Kooij niet op een andere, meer tijdbesparende, wijze zijn doel had kunnen bereiken. Ofschoon hij zelf een grote mate van betrouwbaarheid toeschrijft aan de aselechte steekproef rijzen er dienaangaande toch twijfels. Stelt H. Rijken van Olst in zijn *Algemene Statistiek. Een moderne inleiding tot de statistische theorie* (Assen, 1974) niet reeds dat een aselechte steekproef slechts 'tot op zekere hoogte' (6) representatief is voor de gehele populatie? Wat opvalt is dat Kooij wel zijn steekproef verantwoordt, maar het beschikbare statistische materiaal van volks- en beroepstellingen uit deze jaren nagenoeg geheel verwaarloost. Hij gaat bovendien niet in op de betrouwbaarheid van de registraties in het bevolkingsregister en op de mogelijke correlaties en afwijkingen tussen steekproef en beroepstellingen die voor zijn onderzoeksperiode gehouden zijn in 1889, 1899 en 1909. Ik heb bewondering voor de volgehouden werkkraft van de schrijver, maar vraag mij af of hij zich, wat betreft de beroepsstructuur, niet had kunnen beperken tot één of ten hoogste twee steekproeven om deze daarna, met behulp van een consistent criterium, te vergelijken met de beroepstellingen. Hij heeft wel degelijk geworsteld met dit probleem. Trefend komt dit tot uiting als op bladzijden 270 en 273 de beroepsstructuur van de gezins- hoofden in de steekproef en die volgens de beroepstellingen in tabellen wordt geregistreerd. In de eerste tabel is de secundaire sector (ambacht en industrie) het omvangrijkst waarbij de schrijver aantekent dat hierin vele beroepen zijn ondergebracht met een dienstenaspect zoals bakkers, slaggers, meubelmakers. In de tweede domineert de tertiaire sector (diensten), maar dit komt omdat de beroepstelling van 1889 is ingedeeld naar beroep en die van 1899 en 1909 naar bedrijf, dat wil zeggen 'een niet gering aantal personen (hoeveel: F. A. M. M), dat in 1889 in de tertiaire sector vermeld is, figureert in 1899 in de sector nijverheid' (272).

Nochtans heeft Kooij een mooi boek geschreven. In historisch Nederland is hij ook geen

onbekende. Hij heeft reeds verscheidene artikelen gepubliceerd waarin hij in het bijzonder zijn belangstelling voor de stadsgeschiedenis aan de dag legt. Hoofdstuk 1 (1-16) is daarvan een weergave. Hij geeft hier een stand van zaken met betrekking tot de recente ontwikkelingen in de stadsgeschiedenis, de verschillende varianten, de algemeen aanvaarde kern-thema's, het theoretisch fundament ervan en het te exploreren bronnenmateriaal ervoor. Curieus is de indeling van zijn boek. Hij wil per se afwijken van de gangbare compositie van een studie over stadsgeschiedenis waarin veelal eerst de economische structuurveranderingen paraderen en waaruit dan de wijzigingen der maatschappelijke condities worden afgeleid. Kooij begint met een sociale reconstructie van de stad, licht vervolgens de migratie toe om daarna de economische organisatie aan een nader onderzoek te onderwerpen. Volgens hem levert de sociale structuur voorspellingen op voor de economische transformatie. Ik kan het met hem eens zijn dat hij 'het meest diepgaande, omvangrijke en methodisch relatief nieuwe onderzoek' (13) het eerst de lezer wil aanreiken, maar onmiskenbaar blijft toch van kracht — overigens zonder marxist behoeven te zijn (13) — dat de economische ontwikkelingen aan de basis liggen van de sociale veranderingen?

Hoofdstuk 2 (17-78) verbeeldt descriptief en numeriek een sociale structuur van Groningen. De auteur schenkt veel aandacht aan burgerlijke staat, klasseposities, elite, sociale mobiliteit en aan het bestuur van de gemeente. Boeiend zijn de evaluatie van het debat over de sociale ongelijkheid in de negentiende eeuw, in de jaren zeventig gevoerd in het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, en het ontwerp van een uit zes lagen bestaande sociale stratificatie van de stad op grond van de kohieren van de hoofdelijke omslag en huurwaarderegisters.

Hoofdstuk 3 (79-175) ontleedt het migratieverschijnsel, getoetst aan de 'wetten' van E. G. Ravenstein ('The Laws of Migration', in: *Journal of the Statistical Society*, XL VIN (1885) 167-227). Hier komen aan bod omvang, richting, intensiteit van de migratie en de motieven, regio van afkomst, inkomen en beroep van de migranten. Jaarlijks verplaatst zich 10% van de bevolking van Groningen (in 1870 38.528, in 1910 76.282 inwoners). Meer dan 50% van de migranten komt uit Groningen en omstreeks 70 à 75% uit de noordelijke provincies. Twee groepen onder de migranten zijn oververtegenwoordigd: het huishoudelijk personeel en zij die in de voedings- en genotmiddelensector gaan werken. De agrarische depressie heeft niet geleid tot een uittocht van agrariërs uit de Groningse kleistreken naar de stad. Voor de emigrerende stedelingen zijn Amsterdam en Den Haag in trek.

Van de sociale infrastructuur, die meestal een belangrijke plaats inneemt in de stadsgeschiedenissen, beschrijft Kooij de huisvesting en het wonen (hoofdstuk 4, 176-229) en de gezondheidszorg (hoofdstuk 5, 230-268). De stelselmatige veronachtzaming van de bevolkingsstatistiek wreekt zich nu in het gemis van een vergelijkende beschouwing met andere steden — het gaat Kooij toch om een 'plaatsbepaling van Groningen in een nationaal stedenennetwerk'? (336) — over huisvestingsproblemen. Zo blijkt uit de volkstelling van 1909 dat Groningen ten opzichte van de grote steden in het land een zeer ongunstige positie bekleedt wat betreft de percentsgewijze verhouding van de inwoners gehuisvest in een- of tweekamerwoningen.

In het laatste hoofdstuk van zijn boek (269-333) bespreekt schrijver structuur en conjunctuur van de economie. Hij weet duidelijk te maken dat omstreeks 1900 niet gesproken kan worden van een industriële revolutie: Groningen ontwikkelt zich in de eerste plaats tot een handelsstad. De meeste werkgelegenheid is in de dienstensector te vinden en binnen de nijverheid werkt de beroepsbevolking in een ambachtelijke sfeer: 'het stoomtijdperk is grotendeels aan Groningen voorbij gegaan' (301). Voor de industriële situatie anno 1900 is de

basis gelegd tijdens de jaren 1850-1870. Omstreeks 1895 treedt er in de industrialisatie een versnelling op door ontstaan en ontplooiing van nieuwe bedrijven, die ook landelijk betekenis krijgen: het drukkersbedrijf, textielfabricage, metaalbewerking en werktuigbouw, voedings- en genotmiddelenindustrie. In de tussenliggende jaren 'vormt de agrarische depressie iets van een caesuur' (335). Ik wil in dit hoofdstuk vooral aanbevelen de passages die gewijd zijn aan de mechanisering van de nijverheid, bedrijfsvorm, financiering, herkomst van ondernemers en aan de betekenis van Willem Albert en Jan Evert Scholten voor de Groningse industrie.

F. A. M. Messing

G. Hogesteeger, *Concentratie en centralisatie bij de openbare telefonie in Nederland 1881-1940* (Geschiedkundige uitgaven van het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie VI; Den Haag: Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie, 1984, xiv + 255 blz.).

'Bij de introductie van de openbare telefonie in Nederland in 1881 koos men, zonder daaraan enige discussie te wijden voor het doen aanleggen en exploiteren der lokale netten door geconcessioneerde particulieren', luidt de eerste zin van de conclusie. Daaraan kun je al meteen zien, dat het boek niet door een historicus geschreven is maar door iemand, die is opgeleid in een vak waarin planning, rationeel handelen en theorie een grotere rol spelen dan in de geschiedenis; in casu de economie. *Men* koos niet en ook kan eigenlijk niet gesteld worden dat de telefoon in *Nederland* geïntroduceerd werd. Wat er gebeurde was, dat het gemeentebestuur van Amsterdam aan de Nederlandsche Bell-Telefoon Maatschappij toestond om telefoondraden over de openbare weg te spannen. Deze concessie werd daarna ook in enkele andere steden verleend.

Hoe dat precies in zijn werk ging, wordt in het boek beschreven op basis van archiefstudies. Hier ontpopt de auteur zich als een verdienstelijk bedrijfshistoricus. Dat ik het niettemin nodig vind om op zijn 'vreemde' afkomst te wijzen komt, omdat deze hem parten gespeeld heeft bij de compositie. De schrijver heeft moeite om zijn onderwerp in een juist kader te plaatsen en vult een half boek met omtrekkende bewegingen.

In de eerste plaats is er een economisch-theoretisch betoog dat nogal geforceerd aandoet. Het behelst een poging om de theorie van de optimale economische orde, een onderdeel van de *welfare economics*, te gebruiken als verklaringsmodel voor de overgang van particuliere exploitatie naar die van rijkswegen. Deze theorie blijkt de transplantatie naar het verleden niet te kunnen doorstaan, zoals Hogesteeger zelf toegeeft. Vervolgens geeft hij voorbeelden van overheidsexploitatie (spoorwegen, post) en een uitgebreid overzicht van de introductie van de telefonie in een tiental Europese landen.

Omdat aan deze zaken in het tweede deel nauwelijks gerefereerd wordt, blijft dit allemaal wat in de lucht hangen. Wanneer dit wat summierder was aangepakt, was er meer tijd en ruimte geweest voor aanvullend archiefonderzoek. Nu blijven er wat vragen onbeantwoord liggen.

Het feitelijke verhaal omvat drie periodes. In het tijdvak 1881-1895 werden in een aantal steden particuliere telefoonmaatschappijen opgericht. De centrale overheid bemoeide zich vrijwel niet met de telefoon. Alleen wanneer over interlokale verbindingen gesproken werd,